

Výmarská republika si zaslouhuje zvláštní pozornost, protože výzkum jejích problémů byl a dosud je považován za klíč k rozluštění záhad, jak se mohl německý národ s dlouholetou kulturní tradicí dát do služeb nacionálně-socialistického režimu Adolfa Hitlera, jehož jmenování říšským kancléřem 30. ledna 1933 dějiny republiky ukončilo. Její dějiny proto byly od počátku zpracovávány pod prizmatem jejího neblahého konce. Z této perspektivy se pak jevíly některé její problémy jako přičiny, resp. v nejvyhrocenějších interpretacích jako předhistorie příchodu Hitlera k moci. Pozornost se proto nejprve soustředila na to, co tento příchod umožnilo: kdo Hitlerovi k moci pomohl, kdo ho finančně podporoval, proč se právě NSDAP stala nejsilnější stranou říšského sněmu v roce 1932 a zda tedy jeho nesporné legální cesta k moci neznamena-la, že si ho vlastně němečtí občané zvolili sami. Zodpovídání těchto otázek však vedlo k další diferenciaci a prohlubování výzkumu historické a politické vědy: nezbytné se ukázalo zkoumat i zahraničněpolitické okolnosti nejen zrodu, ale i celého vývoje republiky, hospodářské podmínky předem vymezené versailleskou mírovou smlouvou a pak postupně revidované a negativní projevy této „predestinace“, spartované v hyperinflaci vrcholící v roce 1923 a dramatických dopadech světové hospodářské krize po roce 1930. Do centra pozornosti politologicky orientovaného výzkumu se pak dostaly problémy samotného zrodu politického systému republiky: politické strany, volební systém, ústava se zvláštními právo-meni říšského prezidenta a také problémy centralistického řízení státu se silnou federalistickou tradicí zděděnou po německém císařství odražející se ve vztahu říše a zemí.

Výzkum sociálních dějin pak obrátil pozornost na nedořešenou, resp. nedokončenou sociální, podle extrémní levice socialistickou revoluci, kterou měla být listopadová revoluce 1918. Tento směr výzkumu tedy spatřoval příčiny konce republiky už v samotném jejím počátku. V rozpracování jednotlivých složek tohoto „nedořešeného“ začátku se dostalo na podíl jednotlivých politických stran – od extrémní levice USDP a KPD přes sociální demokracii k liberálnímu občanským stranám a konzervativní pravici, ze které se také od počátku republiky začaly vyčleňovat extrémní nacionalis-

tické organizace. Vznikl tak systém politických stran, který byl příčinou nestability vzhledem k obtížnému sestavování vládních koalic a zvláštní náchylnosti k řešení krizí autoritářským způsobem. Na pořad výzkumu se tak dostaly i příčiny tohoto stavu: strukturální chyby politického systému, nezakořeněnost parlamentního způsobu vlády „vnuceného“ Německu vítěznými Spojenci a nesoulad převažujícího kulturně-politického milieu s tehdejšími systémem. Republika bez republikánů bylo heslem skloňovaným při zkoumání politické kultury republiky.

Celková bilance výzkumu by tedy zněla: republika musela zaniknout, její šance na „přežití“ byly minimální, ne-li vůbec žádné. Do tohoto pesimistického obrazu je však třeba doplnit i pozitivní poznatky. Alespoň v některých obdobích se podařilo vytvořit nosné vládní koalice – především tzv. výmarskou koalici složenou ze sociálních demokratů, katolického Centra a levicové liberální DDP; v největší zemi, Prusku, pak vládla tato koalice až do roku 1932, kdy byla odstraněna „státním pučem“. Určitou stabilizační náhradou výmarské koalice na centrální úrovni ríše se stala v letech 1928–30 vláda velké koalice, kde se poprvé (a naposled) spojili sociální demokraté s liberálními stranami pravického zaměření DVP, na čas i levicovější DDP. V polovině 20. let až do počátku hospodářské krize na přelomu let 1929/30 se vytvořila důtky zahraničněpolitické konstelaci stojící za Stresemannovou politikou do rozumnění se Spojenci nadějnější situace pro další vývoj republiky. Byla to tedy právě hospodářská krize, která byla hlavní příčinou ztroskotání tohoto vývoje a která vedla ke komplexní státní krizi let 1930–32?

Jen stručný výčet některých problémů, se kterými se republika potýkala, naznačuje, že pouze soubor paralelně probíhajících a mnohostranných procesů můžeme považovat za onu „příčinu“ konce republiky. Multikauzální zánik je nesporným faktem (*Wirsching*, 2000, s. 51), ať už jednotlivé směry výkladu kladou důraz na chybný počátek, chybnou strukturu politického systému, neúnosnou versailleskou mírovou smlouvu včetně zatížení válečnými reparacemi či intriky okolí říšského prezidenta Hindenburga nebo úspěšnou demagogii psychopata Hitlera. V předchozích kapitolách prezentované poznatky je možné interpretovat v řadě případů různě, tato systematická část by měla čtenáři pomoci porozumět hlavním směrům interpretací a orientovat se v nich. Nejlépe si v zadaném případě nárok na úplnost a výběr probíraných problémů i jejich interpretací jsem provedla na základě své úvahy o nutnosti doplnění a vysvětlení předchozího textu. V zájmu přehlednosti je také tato část vybavena poznámkami jiného typu: do textu zařazeným jménem autora s datem vydání jeho práce. Abecední seznam citované literatury lze najít v Bibliografii.

1. Válečná porážka a legenda o „dýce v zádech“ německé armády a „lži o válčné vině“

Porážka císařského Německa v první světové válce se hrála v dějinách Wymarské republiky osudovou úlohu. Fakt vojenské porážky a totálního vyčerpání materiálních i lidských zdrojů pro pokračování ve válce se stal základem žádosti o příměří, a přestože ta byla iniciována vrchním velením císařské armády, samotné válčné příměří už podepisovali zástupci republikánské vlády. Tyto události (srov. jinde v textu: Listopadová revoluce 1918/19; Zahraniční politika) vedly ke zrodu legendy, známé jako „legenda o dýce v zádech německé armády“ (Dolchstoßlegende). Tvrzení, že německá armáda nebyla poražena na válčné frontě, ale tím, že jí „vpadli do zad tak Hindenburg se tak snažili svalit zodpovědnost za válčnou porážku z III. vrchního velení armády a přesunout ji na opoziční politické strany říšského sněmu a zvláště na sociální demokracii. Argumentovali jejich říšcováním k protiválečným stávkám, z nichž zvláštní pozornosti se dostalo nevyhnutlo ani pozdějšímu prvnímu prezidentovi Wymarské republiky Ebertovi. Jejich výpovědi před vyšetřovacím výborem Národního shromáždění, který byl ustaven ke zjištění příčin válčné porážky, odpovídaly těmto nacionalistickým tiskem šířeným tezím a legenda sama dopadla na úrodno půdu zejména proto, že podmiňky příměří i versailleského míru byly považovány německou veřejností všeobecně za neúměrně a nespravedlivě tvrdé. „Dýka v zádech armády“ a „lež o válčné vině“ – propagandisticky využívaná smlouvy – se staly součástí ideologie extremistických nacionalistů všech zabarvení, včetně Hitlerovy NSDAP. Hrály i roli psychologického ventili, kterým mělo být vyrovnáno „ponížení Versailles“ a znovu získáno sebevědomí (*Schulze*, 1984, s. 418).

Zahraniční úřad se spolupodílel na emocionalizaci těchto „ktivd“ způsobených Německu Spojenci a zásoboval tisk materiály o otáče válčné viny. I když legenda měla vyhroceně i umírněně verze, z nichž ty druhé se prosazovaly v práci vyšetřovacího výboru, stala se kvazioficiálním stanoviskem, které bylo akceptováno německou veřejností. Její osudovost spočívala v tom, že živila právě ty politické emoce, které přispěly ke ztroskotání Wymarské republiky. Glorifikace válčného hrdinství německého vojáka, válččný zážitek jako prozítek národní pospolitosti a odpor k „listopadovým zrádcům“ se pak staly součástí ideologie nacionálního socialismu, propagující pod

rouškov obnovení národní velikosti Německa a „zbavení se okovů Versailles“ svou xenofobní vizi rasově „čistě“ třetí říše.

Proti oběma legendám se zpočátku nepostavili razantně ani sociální demokraté – Ebert při zahájení zasedání Národního shromáždění sice prohlásil, že je nutné uznat fakt, že Německo prohrálo válku, a že tato porážka nebyla důsledkem revoluce. V tomtéž projevu však ocenil válečné úspěchy německých vojáků, kteří se „vzdali až přesile nepřátel“. Druhý muž SPD, Scheidemann, se dokonce bránil jakékoliv diskusi o vině Německa na válce a považoval neutrální Belgii, jejíž napadení Německem na počátku války patřilo k hrubým porušením mezinárodního práva, stejně za „přirozenou sféru německého vlivu“ (*Wiedhart*, 1999).

Legenda tak mohla pod ochranou minimálně „mlčící“ oficiální politiky žít nacionalistické resentimenty a oslabovat vědomí souměřitelnosti občanů s republikou. Samotné vyšetření událostí vedoucích k porážce Německa se zastavilo na půli cesty (*Heinemann*, 1983), (dále srov.: Uzavření příměří; Versailleský mír, pozn. 15).

2. Listopadová revoluce 1918/19

Charakter státního převratu, kterým byl odstraněn monarchický politický systém a císař Vilém II. donucen k abdikaci, je označován za revoluci. Na jejím průběhu však je patrné, že politické síly, které se jí účastnily, byly všechno jiné než jednotné. Byla zde opoziční skupina politických stran říšského sněmu (strany mírové rezoluce 1917), jimž se podařilo dosáhnout na sklonku války parlamentarizace císařství. Strana Centrum a Německá pokroková strana byly s tímto výsledkem spokojeny a ani nejsilnější sociální demokracie (podle výsledků voleb z roku 1912) nebyla jednoznačně pro svržení císařství a ustavení republiky. Už během první světové války se začala štěpit. Zatímco většina schválila válečné úvěry a zachovávala „hrdní mír“, nesouhlasící extrémní levicové křídlo se odtrhlo jako USPD a uvnitř této strany vznikla skupina revolučních aktivistů – Spartakovci. Odpor proti válce (stávky, demonstrace) se zvyšoval úměrně se zhoršujícím životním podmínkám v Německu (válečné operace probíhaly mimo území říše), tj. nedostatkem potravin, prodlužováním pracovní doby, snižováním reálných mezd. Na vypuknutí ozbrojených bojů se podílely především vojenské a dělnické rady, ve kterých měla extrémní levice jen marginální pozici. Hnutí rad sice vzniklo spontánně podle vzoru sovětského bolševického Ruska, podobně jako v Rusku v nich však měly převahu

umírněnější síly – jejich ideálem nebyla diktatura proletariátu, ale prosazební první přímé demokracie. Alternativou tedy nebylo, jak vykládal ortodoxní marxistický výklad a který s opačným znamením převzaly i klasické proletariátu jako počátek socialistické revoluce, nebo parlamentní demokracie ve svazku s konzervativními silami (kontrarevolucí), ale reálnou alternativou byla i koncepce hnutí rad, které mělo „demokratizační potenciál“ (*Koeb*, 1963; *Mattias*, 1970).

Chybou vůdců většinové sociální demokracie a především Eberta tedy byl neopravený strach z bolševismu rad a svazek s konzervativní elitou v boji proti nim. Podle řady autorů byla promarněna šance na hlubší demokracii zejména nižších úrovní správy a jaksi předem rozhodnuto pro orientaci na klasický parlamentarismus, jak jej reprezentovalo ústavodárné Národní shromáždění. Na půl cesty tak zůstala i demokracizace armády, republikánský reichswehr byl vytvořen ze stávajících jednotek, které zůstaly věrné republice, zatímco část těch podle ustanovení mírové smlouvy rozpuštěných se stala základem freikorpsů koketujících s extrémní pravicí. Podobně byla jen polovičatě provedena socializace klíčových odvětví průmyslu (pouze uhelného, do ještě menší míry draselného). Prosadily se jen „zbytky“ koncepce demokracizace společnosti zdola, a to ve formě zákona o závodních radách z roku 1920. Středovou pozici v této kontroverzi o hnutí rad zaujímá *H. A. Winkler* (1984, 1985), který upozornil na předem dané podmínky – „strukturní faktory“ – bránící revolucionizaci německé společnosti: rozsáhlá občanská práva (např. všeobecné volební právo do říšského sněmu už za císařství) a sociální zákonodárství, velký vliv odborů a další znaky rozvinuté industriální společnosti. Vedle politických cílů navíc sledovala hnutí aktivující v revoluci 1918/19 také sociální cíle – ne a dlouhá pracovní doba. S těmito problémy se Rada lidových pověrců i v průběhu demobilizace vypořádávala jen obtížně a neplnila tak očekávaní mas, což zpětně oslabovalo její pozici a vedlo k příklonu buď k levicovým extrémistům (USPD a v prosinci 1918 založené KPD), nebo ke svazku odborů se zaměšnavateli, resp. vlády s armádou (dohoda Stinnes-Legien o Zentralarbeitsgemeinschaft; dohoda Ebert-Groener o udržení pořádku). Úloha armády v počátcích republiky zůstala ambivalentní, její zvláštní postavení „státu ve státě“ však zůstalo zachováno: pod vedením Seeckta sice zaujala „neutrální“ stanovisko (srovnej Kappův puč 1920), její věrnost sice však vztahovala spíše k autoritě státu jako takového, a nikoliv k republikánské ústavě tohoto státu a byla v každém případě účelová.

Rozhodnutí svolat ústavodárné shromáždění tak bylo výsledkem kompromisu, na kterém se vedle politických sil uvnitř republiky (srov. zde: Politické strany) nesporně podepsal zahraničněpolitický tlak – volby se konaly v době, kdy zahájila svá jednání mírová konference v Paříži. V té době stále ještě panovala mezi politickou reprezentací republiky iluze – přes tvrdé podmínky příměří z listopadu 1918 –, že demokratická parlamentní republika západního typu bude moci dosáhnout příznivějších podmínek míru (srov. zde: Zahraniční politika).

3. Ústava

Výmarská ústava patřila ke „vzorovým“ demokratickým ústavám své doby – zejména rozsáhlé zakotvení základních lidských a občanských práv slibovalo být právním základem jejich ochrany. Ještě pokrokovější byly části, které se týkaly sociálního státu – kvalitaivní přelom od dosavadního systému sociálního zabezpečení směřem k ústavní garanci těchto nároků. Ve skutečnosti se ukázalo, že právě tato část byla nejvíce poznamenána dobou vzniku, v podmínkách trvajících (resp. hrozících) sociálně-politicky nepokojů a brzy se stala zdrojem destabilizace republiky – proti postulátu sociálního státu se postavila vedoucí gremia svazů průmyslu, zemědělství i drobných podnikatelů. V sociální části ústavy se tak střetly principy „neporušitelnosti soukromého vlastnictví“ se státem garantovanou „ochranou pracovní síly“, povinnosti říše zajistit obsáhlý systém sociálních dávek a právem dělnků a zaměstnanců na „spolupůsobení“ při řízení jak v jednotlivých závodech, tak celého hospodářství. Tato ustanovení stejně jako vágne formulovaná povinnost zaměstnavatelů působit ve „společném zájmu“ a čl. 156, který umožňoval „převést soukromé hospodářské podniky, vhodné ke zspolečnění, do společného vlastnictví“, navzájem kolidovaly.

V návrhu ústavy, vypracovaném pod vedením Hugo Preuße z DDP, tak byly zakotveny názory republikánské, sociálně demokratické a liberální s deklarovanou návazností na ústavu revolučního roku 1848 (odtud i barvy státní vlajky černo-červeně-zlatá): státní forma byla republika, systém vlády parlamentní, nově upravený vztah říše a zemí jim vzal část pravomocí parlamentu, nově upravený vztah říše a zemí jim vzal část pravomocí parlamentu (zvláště finančně-politických) ve prospěch centra (Schulz, 1987). Volební systém zakotvený v ústavě byl čistě poměrný, aby učinil zadosť principu většinových rozhodnutí, na druhé straně ústava obsahovala i prvky plebiscitární a zastupitelské demokracie. Vztah mezi ústavními orgány – říšským sněmem, říšskou radou, říšskou vládou a říšským prezidentem – byl nastar-

ven tak, že nennulí k uzavírání kompromisů, ale naopak jim bránil, přičemž arbitrem připadných neshod se stávaly zvláštní pravomoci prezidenta. Tyto „strukturní chyby“ byly provázány i opomíjením stranického základu fungování zastupitelské demokracie – v ústavě nebyly politické strany vůbec zmíněny. Tak fungování vlády bylo závislé na dhvěře sněmu, její jmenování a propouštění však bylo výlučně záležitostí prezidenta. Říšský sněm měl zákonodárné pravomoci, existovala však možnost dvoustupňového plebiscitárního prosazení zákonů, a to opět z iniciativy prezidenta (když sněm rozpustil). Mimořádně silné postavení prezidenta (přímá volba, sedmileté funkční období, prakticky neomezené právo rozpouštět sněm) bylo známeno i mimořádnými pravomocemi, které dostal podle čl. 48 ústavy – ústavní cesta k diktatuře tak byla fakticky otevřena už při jejím přijímání. Poměrný volební systém připouštěl zastupování zájmů jakkoli malé skupiny obyvatelstva a vedl k extrémnímu roztržitému spektru politických stran. Prezident tak fakticky nahrazoval císaře („náhradní císař“) v duchu „nadstraničké“ jednostranné vůle národa a tak moc zastupitelské demokracie oslaboval.

Analýzy ústavy nedostaly k nebezpečí zakotvená v jejím kompromisním textu (pro jehož schválení nehlasovali ani všichni poslanci výmarské koalice a DNVP, DVP a USPD hlasovali proti) odhalovaly prakticky od doby jejího vzniku (Anschütz, 1933; Apelt, 1964), od 60. let pak historicko-politologické a historicko-právní výklady nacházely hlavní problém jednak ve zmiňném článku 48 (Boldt, 1985), v její „otevřenosti“, tj. možnosti změnit její znění dokonce třemi způsoby (čl. 76: při podpoře dvoutřetinové většiny přítomných dvou třetin poslanců říšského sněmu; říšskou radou více než třetinou odevzdanych hlasů; lidovým hlasováním vyhlášeným prezidentem) (Böckenförde, 1988), v obecnější rovině v rozporu mezi zněním ústavy a faktem, že Výmarská republika byla jakkoli nedokonalým, tak přece jen „státnickým státem“ (Parteienstaat) – (Stürmer, 1973).

Tehdejší dobové představy předních ústavních teoretiků (včetně Hugo Preuße a Maxe Webera) byly poznamenány obavou z nadvlády parlamentu a vycházely z tradic konstituční monarchie o dělbě moci ve státě (W. J. Mommsen, 1972; Mauersberg, 1991). Zatímco oba zmínění teoretikové prosazovali jako „pojistku“ proti všemocnosti parlamentu silnou úlohu prezidenta, levicově orientovaní zastupci hnutí rad jí spářovali v prvcích plebiscitární, přímé demokracie (Schiffers, 1971; Jung, 1990). Zda se tento plebiscitární prvek stal „otevřenými vrátky“, kterými promíkl Hitler do povědomí širší veřejnosti a tak se stal přijatelným partnerem pro koalici jednáni, je stále předmětem diskusí, novější výzkumy tuto tezi zpochybňují (Wisching, 2000, s. 58).

4. Politické strany

Centrální úloha, kterou zvláště politologové přisoudili politickým stranám, resp. jejich selhání, ve zmíněném souboru příčin ztroskotání republiky vyplývá z jejich faktické pozice v politickém systému. Jakkoli významná byla kontinuita mezi politickými stranami vilémovského císařství a Výmarské republiky, dostaly v parlamentním systému daleko větší prostor než v konstituční monarchii a staly se dokonce centrem procesu rozhodování. Těto nové úloze nedostály ani ty, které jen mírně změnilly rétoriku (Centrum) nebo název (DNVP, DVP), nově vznikly (DDP) nebo jako SPD stály u počátků nového systému, resp. se tento nový systém pokoušely změnit či zničit (USPD, KPD, po roce 1920 NSDAP). Příčiny jsou nacházeny především v neschopnosti změnit své tradiční ideologické a programové zásady, svou vnitřní strukturu a vztah ke konkurenčním stranám, což vedlo k obtížnému uzavírání kompromisů a tedy i ustavování vládních koalic. Jedním z prapůvodních zdrojů této neschopnosti byla také neochota přijmout takto změněnou úlohu v politickém systému: také ve výmarské ústavě nebyly zmíněny (a nic s tím neudělaly), nepostavily se proti silnému postavení prezidenta a tíše tolerovaly pejorativní výrocky O „vládě stran“ jako něčem nelegitimním, postaveném proti legitimnímu „nadstranickému vládnutí“ (prezidenta). Důsledky se ukázaly v období krizí, kdy se politické strany začaly samy vyřazovat z procesu politického rozhodování a hledaly východisko v odbornických kabinetech s oslabenou vazbou na politické strany nebo v závěrečné státní krizi v prezidiálních kabinetech spočívajících zcela na důvěře prezidenta. Otvíraly tak samy prostor pro uplatňování vlivu zájmových svazů (což se částečně projevilo už v polovině 20. let vznikem „zájmových stran“, jako byla např. Wirtschafspartei) nebo nadměrnému vlivu státní byrokracie.

Už ve 30. letech tak byl tento charakter systému stran ve Výmarské republice (se zachovanými zbytky starého systému) považován za příčinu slabosti parlamentarismu (*Neumann*, 1965, 1932). O vzájemném poměru prvků kontinuity stranického systému a hloubce změn, ke kterým nesporně po roce 1918 došlo, se vedly diskuse intenzivně od 60. let, rozvíjel se výzkum jak obecných rysů (typologie, voleb, sociální struktury členstva atd.), tak dějin jednotlivých politických stran. Na základě tohoto výzkumu jsou politické strany Výmarské republiky i dnes hodnoceny jako převážně ulpívající na liberální formě stran „reprezentáčnická“ s výraznou návazností na starší formu stran „honoráčnická“ (DNVP, DVP, DDP) a stran „integráčnická“ s vyvinutou organizací a ideologickou vazbou (SPD a Centrum). Nově byl zazna-

menán typ „absolutistické integrační strany“ s centralistickým vedením s absolutistickými nároky, hierarchickou vnitřní strukturou a omezením členstva na pouhé dodatečně akklamativní potvrzení rozhodnutí centra (KPD, NSDAP). K typickým znakům těchto stran radikální opozice proti republice patříily i ozbrojené formace (RFBK, SA, SS).

Systém stran vykazoval silné rysy kontinuity (např. vznik KPD byl jen dokončením procesu štěpení SPD, započatého osamostatněním USPD za války), v případě řady občanských stran se jednalo jen o nové názvy, obvykle vázané i aktivizační snah o získání masového členstva, změnu vedení či organizační změny (výraznější jen v letech 1918–1920). Do centra dění počátků republiky se dostala SPD – historiografe se shoduje (s malými nuancemi) na tom, že v úloze nositele a zakladatele demokratické parlamentní republiky selhala. Dávala přednost pozvolným reformám politického systému, nechťela revoluci a jen se přizpůsobovala situaci, nebyla připravena na převzetí moci. Do značné míry se to odrazilo i v malém vlivu USPD v době, kdy do ledna 1919 spolupůsobila v Radě lidových pověřenců, a nárustu kdy většina členstva USPD přestoupila ke KPD, znamenal posílení radikální opozice věci republiky – za dva roky USPD zcela zmizela z politické mapy, zbytky se znovu sloučily s SPD. Bezmoc SPD plynula podle většiny historiků z příliš úzké základny členstva, na kterém se toto radikální štěpení podepsalo – ať už kritizují jako příčinu tohoto vývoje nedostatek „revolučnosti“, nebo naopak nedostatek vůle ke kompromisu s občanskými stranami výmarské koalice a změně programatiky. SPD tak ztrácela dynamiku a zůstala zajatcem své vlastní tradice a z defenzivní pozice nemohla vytvořit základ demokratické společnosti (*H. Mommsen*, 1989, 1998).

Druhá demokratická integrační strana, strana Centrum, zůstala sociálně heterogenní stranou s ideologickým pojítkem katolictví a snahy překročit hranici směřem k lidové nadkonfesionální straně zůstaly na půl cesty. Její středová pozice byla nadto napadána jak zleva, tak zprava, uvnitř strany pak odráželo nejednotnost názoru na spolupráci s SPD a projevovalo se i v dalších letech nespokojeností s kurzem Erzberger-Wirth. Právě křídlo pak získalo převahu volbou preláta Kaase předsedou strany v roce 1928 a Brüninga do čela parlamentní frakce.

Oběma liberálními stranám, DVP a DDP, se přechod k integrační straně nepodařil (DDP zaznamenala úspěchy v tomto směru jen v počátcích republiky), od poloviny 20. let se jejich konkurenční vztah (obracely se na

stejný okruh voličů – intelektuály, podnikatele) převládli ve prospěch pragmatičtější DVP, na konci 20. let ztratily obě i marginální vliv v říšském sněmu. Demokraté se ze třetí nejsilnější strany Národního shromáždění 1919 přes pokus rozšířit voličskou základnu sloučením s nacionalistickým Mladoněmeckým řádem (od 1930 jako StP) dostali na samotné dno říšského sněmu, tvořené „roztržičnými“ stranami (Splitterparteien). Hvězdná hodina DVP nastala zásluhou Stresemanna jen v období hluboké krize roku 1923, kdy se mu podařilo sestavit vládu velké koalice od SPD k DVP (ovšem bez DNVP). Po zmírnění zahraničněpolitického tlaku (příjezí Dawesova plánu) se dávalo Stresemannovi držet více nacionalisticky orientované křídlo v přijatelných mezích jen díky pozitivním hospodářským dopadům své politiky dorozumění. Většina velkopřímýslového křídla po jeho smrti prosladila kurz více konfrontační vůči republice a blízký DNVP (na jaře 1930 tak rozbila vládu velké koalice sociálního demokrata Müllera).

Strana sdruzující venkovské konzervativně orientované vrstvy protantského vyznání spolu s reprezentantův nacionalního konzervatismu až monarchismu, DNVP, patřila k oporám antirepublikánské opozice již od počátku republiky. Konzervativní elita však nerezigovala (jak interpretoval počátky republiky sociální demokrat *Arthur Rosenberg*, 1935), ale velmi rychle nabídlu alternativu přijatelnou pro bývalé konzervativce, antisemity i přívržence křesťansko-sociální nebo pravicového křídla národně liberální strany a nacionalisty nejrůznějšího ražení. Zakouvení v ní našel agrární element velkostatků zvláště Východního Pruska, ale nové na této straně byla její programatika orientovaná více na tzv. lidový nacionalismus (národovecivá-Volkstümlichkeit), takže našla přívržence i na západ od Labu a ve velkoměstech, v různých sociálních vrstvách včetně dělnictva. Silná zůstala i vazba na agrární zájmové svazy – téměř polovina poslanců frakce DNVP v říšském sněmu v letech 1924–28 byla členy Reichslandbundu. Prvek antisemitismu zůstal ve straně přítomen, i když oslaben – extrémně národovecké křídlo se v roce 1922 odštěpilo od DNVP jako Deutschvölkische Freispartei. Striktní opozice vůči republice byla jen dvakrát přerušena vstupem do vládní koalice (Lutherův kabinet 1925 a Marxův 1927), toto kolísání mezi umírněnými a radikály uvnitř strany bylo ukončeno volbou Hugenbergem do čela strany v roce 1928 – od této doby stála jasně na straně nepřátel republiky a aktivně spolupůsobilu na oslabení parlamentarismu, nakonec i přes Harburskou frontu na přípravách autoritativní diktatury do určité doby spolupracující s konkurenční NSDAP.

Zhroutení systému politických stran (*Kaack*, 1971) a tedy parlamentního demokratického systému vlády (*Ritter*, 1973, 1983; *Schanbacher*, 1982) bylo

tedy výsledkem dlouhodobých procesů, na nichž se politické strany samy podepsaly – v létě 1933 se zbylé občanské strany samy rozpustily (*Mathias, Morse*, 1960). Slabost nebo historická nezakotvenost parlamentarismu v Německu byla jednou z hlubších příčin tohoto stavu politických stran, historická zátěž parlamentarismu (*Franke*, 1973), „nedokonalost“ demokratického systému (*Müller*, 1997) se podepsala na úpadku moci politických stran v závěrečné krizi (*Bracher*, 1955), resp. politické strany svou nabytou svobodu „prohraly“ (*H. Mommsen*, 1989, 1998). Týkalo se to jak občanských protorepublikánských stran, tak SPD, která po celou dobu trvání republiky nevyřešila dilema mezi převzetím vládní zodpovědnosti a principiální opozicí a nedokázala překlentnout propast mezi oběma názorovými proudy – ortodoxně marxistickou ideologií programu jen obtížně se smiřující s parlamentní republikou a pragmatickým křídlem vedení (*Winkler*, 1984–1987; *Pita*, 1989). Ochota ke koalici s občanskými stranami byla tedy omezena v počátek republiky, resp. období krizí do let 1928–30, obtížnost sestavování velkých koalic šla ovšem na vrub i mizivé podpoře pro tato řešení v DVP. Zmítala se tedy mezi konkurencí extrémní levice KPD a zužujícím se spektrem občanských středových stran ochotných ke koalici s SPD.

Zda skutečně „semi-parlamentní“ kompromisní struktura ústavy nebo poměrný volební systém byly hlavní příčinou zániku republiky, je stále předmětem diskusí a oponenti této teze argumentují tím, že za něj není zodpovědný dualismus ústavy, ale fungování parlamentu a tedy politické strany. Vedle už zmíněné neochoty nebo neschopnosti stran výmarské koalice ke spolupráci je zmiňována i zvláštní odpovědnost stran politické pravice, které postřádaly „integraci konformní systému“. Zůstalo jen u náznaků u DNVP za předsednictví hraběte Westarpu (*Stürmer*, 1981) a cesta z „krize stranického státu“ tak byla po nástupu Hugenbergem do této funkce uzavřena (*Conze*, 1954).

5. Vzestup NSDAP a KPD

Mocenský vzestup Hitlerovy NSDAP a v menší míře, ale výrazně i druhé extremistické politické strany – KPD po roce 1930 se stal středobodem státní krize let 1930–32. Teoretické východisko k jejímu výkladu poskytla teorie totalitarismu v aplikaci na vývoj Výmarské republiky K. D. Brachera (*Bracher*, 1955), později empiricky rozpracované právě pro téma uchopení moci nacionalním socialismem (*Bracher, Sauer*, 1960; *Bracher*, 1969). Bracher tak stál u zrodu interpretace konce Výmarské republiky jako důsledku úpad-

ku moci demokratického systému vlády, způsobeného jak strukturálními, tak ideologickými, mocenskopolitickými a sociálními problémy působícími uvnitř republiky a menší vliv vymezil vnějším faktorům jako ekonomickým nebo mezinárodněpolitickým podmínkám. Zkoumal podrobně všechny složky politického systému od politických stran přes byrokraci a armádu, formy tvorby vládních koalic, úlohu říšského prezidenta, i mimoparlamentní faktory jako militantní hnutí. Učinil předmětem diskuse i otázku, zda se přechod k diktatuře uskutečnil legální cestou, tj. v rámci stávající ústavy, či zda v ústavně nezmiňené faktory hrály v událostech ledna 1933 dominantní roli.

Pozornost se tak obrátila i k hlubšímu výzkumu německé společnosti včetně sociálně-ekonomických podmínek, který se začal rozvíjet od konce 60. let. Zde byla patrná návaznost na teorii fašismu jako celoevropského fenoménu (v nemarxistické verzi *Nolle*, 1963) a na diskusi o kontinuitě německých dějin (kontroverze kolem tezí *F. Fischera* – kontinuité expanzivní politiky německého císařství – 1961, 1969) a jejich „zvláštní cestě“ (Son-derweg), která hledala hlubší příčiny „chybného“ vývoje v prvním případě v expanzionismu válečných cílů, ve druhém případě v politické modernizaci opožděné za sociálně-ekonomickým vývojem (tzv. kritické sociální dějiny kolem *H. U. Wehlera* – dějiny německého císařství vyšly 1972). Jen marginální význam měly výklady odvozující vzestup NSDAP pouze od osoby Hitlera jako centrálního hybatele určujícího fenoménu tzv. hitlerismu. Vedlo to však i k prohloubení empirického výzkumu koncentrovaného na jeho úlohu v hnutí a většina biografií mu vymezila pouze úlohu jakéhosi násobitele existujících problémů německé společnosti i politického systému, demagogicky je využívajícího v propagandě a agitaci voličů (*Fest*, 1973). Po dlouhých diskusích je všeobecně přijímán výklad právě této podmíněné úlohy Hitlera (*Kershaw*, 2004).

Jako politická strana se NSDAP po svém založení 1920 (resp. přejmenování původní DAP z roku 1919) vyvíjela jako okrajová strana lokálního (bavorského) významu, dočasně posílená v krizovém roce 1923, čehož využila k pokusu o ozbrojený puč. Po porážce puče a krátkém uvěznění Hitlera (nově založena 1925) získávala převážně i v ostatních německých zemích a posoupila tak do celoněmeckého povědomí. V konkurenci navzájem soupeřících skupin (severoněmecká s *G. Strasserem*, zpočátku i berlínská s *J. Goebbelsem* s více antikapitalistickou „revoluční“ rétorikou) dosáhlo posléze převahy Hitlerovo centrum sázející nyní na aktivaci antisemitismu, antisocialismu a militantního nacionalismu. Hitler se stal nezpochybněným (a nezpochybnitelným) charismatickým vůdcem s nároky totální autority a moci (nezmítnutelnost programu 1926), který začal hledat i spojení mezi starými elitami, ale

i rolnictvem a antimarxisticky naladěným dělnictvem, pragmaticky využívající vážné formulované, všeobecně pro nespokojené přijatelných hesel s nacionalistickým a antisemitickým nábojem. Úspěchy se dostaraly prudkým nárůstem voličstva v říšských volbách 1930 s největší oporou v severo- a středoněmeckých zemědělských oblastech (podle výsledků zemských voleb Meklenbursko-Schwerin, Sasko a Durynsko). Přechod k taktice legality, jasně deklarovaný od roku 1930, i když s clem případně většiny v parlamentě užít k jeho rozbití a zrušení parlamentního systému vlády, vedl k nárůstu nespokojenosti „revolučního“ křídla se silnou oporou v militantních svazcích strany SA a SS.

Sílu a možnosti NSDAP všechny ostatní politické strany podceňovaly. SPD ji považovala za extremistickou stranu na rozdíl od KPD „ve službách buržoazie“, KPD za „placené agenty finančního kapitálu“, občanské strany ji buď striktně odmítaly (tehdy už nevlivná DVP i DStP, do roku 1932 srušení republiky. Její vzestup však souvisel s hlubšími procesy sociální stratifikace během světové hospodářské krize, po roce 1930 se stala „masovou stranou střechového stavu“ (*Geiger*, 1972; *Dahrendorf*, 1971; *Winkler*, 1972) s tendencemi rozšířit svou členskou základnu i mezi dělnictvem („národní dělnická strana“). Národní cíl jí měl odlišit od SPD i KPD (docházelo však k fluktuaci voličů NSDAP a KPD a dočasným taktickým spojeníům na odborové úrovni nebo v zemských sněmech). Novější výzkumy ukázaly, že po roce 1930 představovala členská základna NSDAP široké sociální spektrum včetně dělnictva, takže se vyvinula v „integrční“ masovou stranu (*Falter*, 1991).

Možnost spojení obou extremistických křídel politického spektra, která by teoreticky v konečné fázi republiky dosáhla přes 50 % mandátů v říšském sněmu, nebyla považována za reálnou, přesto byl strach z bolševické revoluce „strašidlem“ působícím na konečnou volbu „menšího zla“ – zřízení NSDAP do vlády „národní koalice“. Nesmířitelná taktika KPD pod Thälmannem v režii Kominterny, která vedla k přednostnímu potírání tzv. sociálněfasismu SPD před nacionálním socialismem NSDAP, obavy z komunistického puče posilovala, i když ve skutečnosti KPD neměla silnou pozici v odborech, šance vyvolat generální stávkou jako počátek „proletářské revoluce“ byla tedy minimální. Vedení KPD ovšem posilovalo tento strach z ultralevicové revoluce i organizacím posilováním svých bojových svazů (ilegálního RFB, resp. mládežnických organizací) – (*H. Mommsen*, 1989, 1998).

K selhání politických stran Ymáarské republiky patřilo tedy vedle výše zmíněných obecně strukturálních chyb i podcenění destruktčního potenciálu

NSDAP a přecenění možnosti komunistického puče – přestože tedy NSDAP nedosáhla ani v době svých největších volebních úspěchů v létě 1932 křivé většiny v říšském sněmu ani v zemských volbách, prorepublikánské strany nekladly odpor východisku ze státní krize ustavením koaliční vlády „národní koncentrace“, rozpuštěním říšského sněmu a vypsáním nových voleb. Ty už proběhly v režii NSDAP – ani v březnu 1933 s použitím teroru proti politickým odpůrcům se však NSDAP nepodařilo říšský sněm ovládnout, poslední možností zastavit vývoj k totalitnímu systému občanské strany propásly svým souhlasem se zmocňovacím zákonem (Vogt, 1987).

6. Hospodářský vývoj a reparace

Hospodářský vývoj republiky a jeho ovlivnění faktorem válečných reparací, a to zvláště v období poválečné inflace s vrcholem v roce 1923 a posléze dopadů světové hospodářské krize 1929–32, se stal dalším faktorem v ohnisku pozornosti především hospodářských historiků v diskusi o příčinách ztroskotání republiky. Většina z nich se shoduje v tom, že Vymarská republika nedosáhla stupně hospodářské prosperity a pozice ve světovém hospodářství srovnatelné s předválečným stavem ani v nejpříznivějším období mezi polovinou 20. let a světovou hospodářskou krizí. Dobová teze o „zlatých dvacátých letech“ tak byla podstatně revidována, naopak stav hospodářství je považován za „relativní stagnaci“ a hospodářský rozkvět za pouhé zdání („Scheinblüte“) (Petzina, 1977; Petzina, Abelsauer, 1977). O příčinách tohoto stavu však všeobecná shoda nepanuje. Jedni zdůrazňují, že zpomalování hospodářského růstu bylo způsobeno především vnějšími faktory, mj. potížemi světového obchodu s důsledky pro státy orientované především na export. Naproti tomu Borchardt (1982, 1985) klade důraz na vnitřní dlouhodobé strukturální chyby, které přispěly k tomu, že německé hospodářství Vymarské republiky bylo „nemocným hospodářstvím“ – produktivita práce neodpovídala vysokým reálným mzdám, které opět přispívaly k vysokým nákladům podnikatelů a vedly k nedostatku investičního kapitálu, na druhé straně k vysoké nezaměstnanosti. Tyto slabiny se pak projeví v nebyvalé hloubce a rozsahu dopadu světové hospodářské krize, ve které už neměly německé vlády možnost provádat jinou politiku než deflační (Brüning), protože vnější rámec světového hospodářství jinou politiku nedovoloval – žádná „záchranná zbraň“ proti Hitlerovi, tedy dřívější nastartování hospodářské konjunktury, tedy neexistovala. Borchardtovy teze vyvolaly kritiku, která faktor vysokých reálných mezd popírá (k hlavním

odpůrcům patří *Holferich*) (Buchheim, Hutter, James, 1994). *Holferich* (1980) vychází z výzkumu německé inflace jako multikauzálního jevu, který měl částečně i pozitivní dopady – podpořil hospodářský růst a plnou zaměstnanost v letech 1920–22, přičemž splácením dluhů zahraničním věřitelům ve znehodnocené měně tyto nepřímo přispívali k hospodářské konjunktúře. Výsledky rozsáhlého mezinárodního projektu pod vedením G. Feldmana pak tento přístup v řadě studií potvrdily: příčinou inflace tedy nebyla jen (záměrně) chybná finanční politika německých vlád (Feldman, 1993).

Podíl reparací na tomto vývoji je považován za pouze zrychlující faktor procesu zadlužování státu, který započal už za války; příčiny hypertofoické inflace tedy byly převážně vnitřní (Fischer, 1960, 1977) a celkový hospodářský význam reparací byl marginální – jejich negativní dopad souvisel nikoliv s jejich neúnosnou výší (jak argumentovali doboví němečtí národohospodáři), ale spíše s politicko-psychologickým působením jejich zdůvodnění tezí o jediné vině Německa na válce (Fischer, 1977; Schulte, 1982, s. 418). Reparace nicméně působily jako jedna z nezanebatelných příčin urychlení jejich a prohlubujících četné vnitropolitické krize (Moravcová, 2005). Výše reparací dnes není všeobecně hospodářskými historiky považována za hlavní příčinu jejich negativního dopadu na hospodářský vývoj. Hlavní hospodářské problémy spojené s reparacemi jsou spatřovány spíše v nemožnosti zvýšit německý export, z jehož přebytků měly být především placeny, v podmínkách nastavených Spojenci, kteří chránili své tly nadále celními hradbami, v narušení mezinárodní finanční rovnováhy plynoucí z převodu finančních reparací z marek na devízy a v neposlední řadě ve vzájemné závislosti tlaku vítězů na německé reparaci dluhů. Výzkum reparací Británie, na splácení mezinárodních válečných dluhů. Výzkum reparací tak prodělal od poloviny 70. let značný posun. Koncentrace na dobovými ekonomickými analýzami podepřené a rozporné z základní teze – keynesiánskou o „kartaginském míru“ (j. ekonomické nemožnosti reparace splácející a „germanofobní“ interpretaci záměrného neplacení ze strany Německa navazující na Mantouxovu polemiku s Keynesem (Keynes, 1919, 2004; Mantoux, 1946), byla označena za zavádějící a ahistorickou. Dichotomie jejich výkladu však byla odstraněna jen částečně. Na jedné straně vyšly práce revidující dosavadní obraz francouzské reparační politiky (Soutou, 1975; *Mc Dougal*, 1978), které ukázaly, že nebyla ani tak tvrdá, ani tak strategicky motivovaná k upevnění francouzské hegemonie, jak byla interpretována v 60. letech, ale spíše namířená k obnove mocenské rovnováhy v Evropě (resp. k počátkům francouzsko-německé ekonomické integrace); dále práce

dokládající, že nejen u Francie, ale i u Británie hrály důležitou roli „pomsty-
chtivé“ motivy při stanovování tvrdých finančních požadavků vůči Němci-
ku (*Trachtenberg*, 1980). Doložena byla i souvislost neochoty zmírnit své
požadavky na splácení mezipojeneckých dluhů ze strany USA s neústup-
ností evropských Spojenců vůči Německu (*Artaud*, 1978). Na straně druhé
řada historiků (nejen německých) tuto revizi zpochybnila (*Krüger*, 1981;
Feldman, 1977; *Holtferrieh*, 1980; *Rupfieber*, 1979; *Kent*, 1989) a vyslovila se
pro „méně machiavelistický výklad tehdejší německé politiky“ s poukazem
na výše zmíněné ekonomické mantinely, které jí mnoho manévrovacího pro-
storu nenechávaly.

Sociální situace většiny pracujících (s diferenciací ve prospěch kvalifiko-
vaných dělníků) kopírovala překrtní ekonomický vývoj a reálné mzdy kles-
aly zvláště dramaticky s nástupem prezidiálních kabinetů, zatímco stoupala
nezaměstnanost a omezovaly se sociální podpory. Souběh krizového vývo-
je hospodářského a sociálního byl násoben krizí společnosti, na které se
podílela i „mentální nestabilita doby“, a představoval tak „krizi moderny“
(*Peukert*, 1987). Sociální politika výmarských vlád se pohybovala mezi
navzájem neslučitelnými požadavky odborů a zaměstnavatelů (*Preller*, 1978).
Situace zemědělců pak poskytovala v důsledku chronické agrární krize
dostatek živné půdy pro antidemokratické a antisemitské resentimenty, pro-
gramy oddlužení zemědělských usedlostí (Osthille) zruškovávaly na nemož-
nosti překonat zájmy organizovaných zemědělských svazů, které zůstávaly
bašťou velkostatku.

Světová hospodářská krize na konci republiky tak jen dovršila předcho-
zí vývoj německého hospodářství. Do 70. let převládající koncentrace zájmu
právě na toto období vedla k ostré diskusi o podílu hospodářského úpadku
s vysokou nezaměstnaností na „předání“ moci Hitlerovi průmyslníky. Tato
teze zastávaná historiografií NDR našla v umírněné verzi obhájece i mezi his-
toriky kritických sociálních dějin ve SRN (*Stegmann*, 1973), oponenti po-
ukazovali na neprokazatelnost souvislosti fašismu s kapitalismem, ze které
marxistické interpretace vycházejí (*Turner*, 1972).

7. Politická kultura

Politická kultura v širším slova smyslu, tj. zahrnující nejen politické cho-
vání voličů (účast ve volbách, identifikaci s politickým programem určité
politické strany a volby od obecních přes zemské k říšským, strukturu a po-
litické zaměření elit, vztah občanů k politice atd.), ale i kulturní a sociální

prostředí Výmarské republiky, také patří zvláště v poslední době k často dis-
kutovaným problémům. Stává se součástí jak politologického výzkumu,
který se zabývá Výmarskou republikou obvykle jen jako fází „předhistorie“
Spolkové republiky Německo, teorií demokracie a společnosti a historicko-
sociologických úvah o směřování německé společnosti, tak analýz kulturní
historie, kde je politická kultura součástí širšího kulturního kontextu („mi-
lieu“). Problém nedostatečně nebo pochybne zakoreněnosti demokracie
v Německu, se kterým se potýkala Výmarská republika, se v jiných souvis-
lostech vracel i při výzkumu politické kultury SRN (vliv vítězných Spojen-
ců při zavádění demokratického systému po porážce totalitní diktatury
nacionálního socialismu, při výběru elit, „převýchově“ občanů atd.). Obec-
ně byla konstatována převládající větší distance k politickému systému než
v anglosaských demokraciích a pozitivní hodnocení nepolitických čností
jako zvláštní německá „kouha po synéze“, takže „kulturní kořeny“ demo-
kracie v Německu byly považovány i po druhé světové válce za „křehké“; na
vazbu na starší historii výmarské demokracie předcházející nacismu s velkým
vlivem elit kritizujících z kulturních pozic demokracii se sklony k autoritář-
ským řešením (antidemokratické myšlenky) upozorňují němečtí i anglosasí
autoři (*Dahrendorf*, 1971; *Eisinger*, 1968; *Sonthheimer*, 1968, 1990). V souladu
s vývojem historiografie v SRN se výzkum politické kultury od 80. let pro-
hloubil a postoupil k dějinám mentalitě „sociálně-morálního milieu“, a nejen
elit, ale i jednotlivých sociálních skupin, např. mládeže, katolického volič-
stva, zemí a regionů atd.

Starší teze převládající do 60. a 70. let, že v kultuře právě tak jako v poli-
tické kultuře byla určující kontinuita s císařstvím a místem tvorby nového
republikánství jen „osvobodili to, co už existovalo“ a dříve se nemohlo volně roz-
víjet (*Gey*, 1970), sice nebyla popřena, ale byla zmírněna. Dominantní zůstal
v interpretacích výmarské politické kultury fenomén první světové války jako
„katalyzátor“ tradice i jejích přeměn. Spor mezi tradicí a modernou byl zákla-
dem typické „dvojznačnosti“ této epochy německých dějin, přičemž kompro-
mis mezi extrémní byl dočasný a nestabilní. Na rozdíl od staršího teoretického
rámce normativní teorie modernizace, kde hrála „moderna“ pozitivní úlohu
a „antimodernismus“ úlohu negativní, se však výzkum modifikoval: i moder-
na je nyní chápána jako rozporný fenomén, který působení antimodernismu
umožnil. Politicko-kulturní identita výmarského Německa se tak pohybovala
mezi prosazováním liberálně-demokratických hodnot a životního stylu „Zápa-
du“, patrného zvláště rozvojem masové kultury, filmu, resp. amerikanizace
zvláště ve velkých městech, a na druhé straně stojícím návratem k „německým
hodnotám“ jako obraně před modernizací, resp. „zvláštní cestou“ k moderni-

tě (*Liitike u.a.*, 1996; *Faulenbach*, 1980; ke kritice teze o zvláštní cestě *Moravcová*, 2003). Vývoj idejí tzv. konzervativní revoluce, reprezentovaných Mladými konzervativci kolem Edgara Junga a Moellera van den Brucka, tak nepředstavoval jen čistě antimodernistický pokus motivovaný strachem z modernity (*Mohler*, 1989), ale hledal i jinou „německou“ cestu k modernitě (*Brewer*, 1993), nešlo tedy o historicko-specifický typ konzervatismu, ale spíše o „nový nacionalismus“.

V řadě vědeckých disciplín od fyziky k historiografii se tak svátily racionální a iracionální směry, v sociálních vědách liberální a nacionalistické, v nově definovaném pojetí „organického národního společenství“ (*Volksge-meinschaft*), kde národ (*Nation*) byl nahrazen lidovým národem (*Volke*) a nacionalismus národovecstvím („*völkisch*“ hnutí). Ideje geopolitiky a plánu získání životního prostoru (*Lebensraum*) pro rasově děňované německý národ, dříve spojované především s nacionálním socialismem, resp. zmíněnou konzervativní revolucí, se nejnověji začaly zkoumat i v širším intelektuálním prostředí, a to i sociálně demokratickém a republikánském jako obecnější dopad první světové války na propagandu (*Herb*, 1997; *Murphy*, 1997). Prvky, na které mohla navázat nacionálně-socialistická ideologie, byly k dispozici, a hloubce rozkolu výmarské kultury pak přispěly i výrazné identifikace „subkultur“, které byly rozlišeny na jednotlivé sociální skupiny – stavy, na které se orientovaly ve své propagandě konkurující si politické strany. Fragmentovaná společnost tak poskytovala velký prostor zvláště nacionalistické propagandě, poskytlující jakési „náhradní řešení“ chybějící komunikace mezi striktně oddělenými subkulturami. Tak jako ve společnosti bylo toto „sociálně-morální mlieu“ „zacementováno“ (*Versäulung*) (*Leptias*, 1993), tak v rovině politiky ustnul z císařství zděděný systém tří „táborů“ (*Dreilagersystem*) – sociální demokracie, katolicismu a národních stran (*Rohle*, 1992).

Problém politické kultury a kultury se tak stal součástí široké škály dalších problémů od vyrovnání se s výsledky 1. světové války k následkům světové hospodářské krize a k uspokojení tohoto kulturního „hladu po celistvosti“ (*Hunger nach Ganzheit*) nakonec nabídl své „konečné řešení“ právě nacionální socialismus. Ustrnulá fragmentace politické kultury Výmarské republiky se na jeho prosazení spolupodílela (*Gop*, 1985).

8. Zahraníční politika

Základní premisou zahraničněpolitického postavení Výmarské republiky bylo nucené přijetí mírové smlouvy ve Versailles. Celá výchozí situace

republiky tak byla od počátku poznamenána faktem, že se jednalo o mír, na jehož vyjednávání se Němci nesměli podílet a byli tak odkázáni do nevyhodné pozice, která neodpovídala ideovým zásadám wilsonovského míru. To nahrávalo zpočátku osite negativním postojům vůči přijetí míru a posilování nacionalistické pozice, kterou sdílela i demokratická levice. Hesla jako „vnučený mír“, „diktát z Versailles“, „nespravedlivý mír“ apod. byla v různých naucech skloňována všemi politickými silami, a to jak praterpublikánskými, tak v daleko ostřejších a konfrontačních verzích nacionalistickou extremistickou pravici – odstranění diktátu z Versailles a spojení všech Němců v jednom státě (v reakci na zákaz anšlusu Rakouska a odstoupení zvláště východních oblastí ve prospěch obnoveného Polska) bylo zakotveno v popředí programu NSDAP z roku 1920, v nacistické verzi však znamenala revize Versailles pouhý počátek expanze i za cenu války na cestě k proklamované třetí říši.

Jen zvolna se u představitelů Spojenců prosazoval názor, u Britů rychleji, u Francouzů až pod tlakem mezinárodních krizí způsobených konfrontacím tvrdým postojem vůči Německu do poloviny 20. let, že mír byl vlastně „mírem kartaginským“ (*Kyriaz*, 1919, 2004). Na změnu zahraničněpolitického postavení Německa tak od poloviny 20. let začaly působit faktory – mezinárodně-ekonomické i mezinárodněpolitické, resp. psychologické –, které posilovaly ten směr německé zahraniční politiky, který spojoval cíl revize Versailles s mezinárodním zajištěním míru. Od přerušené politiky „plnění“ podmínek míru vedla cesta k politice „dorozumnění“, tedy akceptování daných podmínek s cílem vyjednat mírovými diplomatickými prostředky jejich zlepšení – „zrovnoprávnění“ Německa v mezinárodním systému. Stagnace tohoto „evolučního“ způsobu revize míru byla patrná od konce 20. let a podstatně souvisela se změnami, které mezinárodní systém prodělal v souvislosti s dopady světové hospodářské krize. Německá zahraniční politika přešla k „aktivnějšímu“ kurzu nejpozději v roce 1930 jak z vnitřních, tak zahraničněpolitických příčin. „Obrát“ roku 1930 (*Krüger*, 1985) se projevil i v personálních změnách zahraničního úřadu po smrti Stresemanna. Kritique proto považuje léta 1930–32 za pouhý epilog „zániku“ výmarské zahraniční politiky.

Z problémů zahraniční politiky, která byla zpočátku spíše na okraji zájmu historického výzkumu, se pozornost soustředovala na jednotlivé klíčové události a mezníky: především na mírovou smlouvu, ale i na Rapallo; syntéza z konce 50. let od *L. Zimmermanna* zůstávala až do poloviny 80. let jediná (1958). Tento stav souvisel s přednostním zájmem o vnitřní, politický i sociální vývoj republiky, který přinesla metodologie „kritických sociálních dějin“, resp. „dějin společnosti“ v 60. a 70. letech. Ostré spory mezi histori-